

СРБСКИ ЦАР ЈОВАН НЕНАД

Треба више слушати Бога него људе.

Свети Сава Ердељски (Митрополит Сава Бранковић)

Подизање православног храма Св. Георгија у Баноштру године 1682. догодило се у време када је Срем још био под влашћу Османског царства. А та је власт овде трајала око 170 година, од треће деценије 16. до претпоследње деценије 17. века. Да би се осветлио сам догађај подизања храма, потребно је сагледати живот српског народа у Срему у времену које је непосредно претходило томе чину и прилике које су га омогућиле.

Баноштар је пре пада под Турке био војно утврђење у одбрамбеном појасу Краљевине Угарске. Године 1521. Турци Османлије су освојили Београд и продрли у Срем. Том приликом освојили су и разорили градове: Беркасово, Митровицу, Купиник, Барич, Земун, Сланкамен, Карловце, Черевих. Баноштар се не помиње, али није вероватно да су га Турци овом приликом заобишли, уколико он и раније није био разаран. После тог наглог продора, они су се повукли из Срема и однели материјал од разрушених градова и цркава да би њиме утврдили Београд. Већ 1526. Турци су поново продрли у Срем, да би овде остали скоро два века.

Може се рећи да 16. и 17. век представљају турско доба у историји Срема. Баноштар и Черевих су се предали Турцима 28. јула 1526. године, само дан пре окончања битке за Петроварадин која је, и поред вишедневне јуначке одбране, завршена победом Турака 29. јула. Одбраном Петроварадина командовао је Ђорђе Алапић. Турци су исте године наставили продор према северу и добили су битку код Мохача која је означила пропаст Угарске. Мохачка битка је била кобна за Угарску као и косовска битка за Србију. Али, док је српски кнез Лазар, после усекованија главе му, просијао своме народу као светац и утемељивач косовског завештања, угарски краљ Лудовик (Лајош) II, после одсудне битке, удавио се у мочвари и оставио је неславан траг у историји.

Све до 1541. године, када су Турци освојили и трајно запосели Будим, и до њихове победе код Сигета 1566. године, којом приликом је умро славни султан Сулејман Величанствени, хришћани разних народности су на разне начине и у различитим покретима бранили Угарску од некрста. Ове четири ратне деценије обележене су именима српских војсковођа и бораца као што су били цар Јован Ненад и његов капетан Челник Радослав или

„од Сријема Рајко“, српски деспот Стеван Бериславић, Павле Бакић, са својом браћом, свети Стефан Штиљановић, Радич Божић, Марко Јакшић, Петар Петровић и други.

Баноштар у српском царству Јована Ненада

Да ли то што се 1526. године Баноштар предао Турцима без борбе значи да су посада и становништво преживели и остали у овом месту? И у већим градовима, као што су Печуј и Будим, староседеоци су се добровољно предавали Турцима да би остали на својим поседима. А да би били ослобођени пореза, они су ступали у турску службу и држали поседнуте градове. Могуће је да су се неки Баноштарци, после предаје тврђаве Турцима, привремено склонили у Бачку.

Турци су незаушастљиво напредовали десном обалом Дунава и ушли су у Будим без борбе, јер престоницу није имао ко да брани. Од Будима су се враћали кроз Бачку.

Ускоро се показало да је у народу још било воље за отпором и то највише међу Србима који су, како пише историчар Алекса Ивић, и по броју душа и по организованости и по способности својих поглавица били јак фактор у Угарској.¹ Појавила се до тада непозната личност – Цар Јован Ненад, прозван Црни Човек. Он је повео Србе у борбу против Турака.

„Цар Јован је свакако најзагонетнија личност наше прошлости“ – овим речима историчар Душан Ј. Поповић започиње казивање о Цару Јовану Ненаду за кога исти писац још каже да је то била „најјача фигура наше прошлости тога доба“.²

Јован Ненад је узео титулу цар јер је хтео да подигне Српско царство. Ова титула је остала саставни део његовог имена (зато се овде пише великим словом) а тако су га звали и претенденти на угарски престо Фердинанд Хабзбуршки и Јован Запоља. Цар Јован, изванредно способан ратник, кренуо је са војском коју је окупио на североистоку српског етничког простора, у Поморишју, у околини Липове, и зачас је очистио од Турака Банат и Бачку. Јаку борбу са Турцима имао је у околини града Бача. Потом је прешао у Срем и освојио од Турака две сремске тврђаве, Баноштар и Черевих, са околним местима, те поставио у њих српску посаду. Тако су се крајем 1526. године, Баноштар и Черевих изненада обрели у „Српском царству“ – српској слободи!

Нема сумње да је и сам Цар Јован Ненад боравио у овим местима. У његовој војсци свакако је било и Сремаца, а Срби су му пристизали са свих страна из земаља под Турцима. Може се замислити колико је веома побожни Цар Јован у својим ноћним молитвама благодарио Богу кад је ступио на тло „сремског острва“ које је желео да ослободи „из паганских руку“. А тек какво је морало бити одушевљење у Православној баноштарској парохији која је дочекала „српског цара“. Цар Јован је желео да настави освајање сремских градова али није имао топова, а српски деспот Стеван Бариславић није хтео да му их да.

Седиште Јовановог Српског царства било је у Суботици. По местима у Банату и у Бачкој Цар Јован је за старешине постављао своје људе. Није дозвољавао мађарским племићима да се враћају на своја имања тврдећи да они нису у стању да бране земљу од Турака. А била му је потребна и храна са њихових имања за његову војску. Уредно је плаћао своје војнике и имао је подршку пре свега у простом народу. Српски племићи и великаши, нарочито они знатнији као деспот Стеван Бериславић, Марко Јакшић, браћа Бакићи, Радич Божић и Петар Петровић, држали су се према њему хладно па и непријатељски. Историчар Алекса Ивић овако оцењује улогу Цара Јована:

Мада Срби магнати нису хтели да се солидарису са радом цара Јована, он је у свом раду био представник српског народа и тадашњих српских идеја и у ширем значењу тих речи. У његовом табору мисао о потпуном ослобођењу српских земаља није силазила с дневног реда. У борбу око угарског престола између Запоље и Фердинанда увучен је додуше и цар Јован, али је он сматрао ову борбу као споредни посао, а борбу против Турака и ослобођење балканских држава као свој главни задатак.³

О ратовању Цара Јована Ненада има доста података у мемоарима његовог савременика Ђорђа Сремца⁴ (родом из Сремске Каменице) затим у преписци аустријског надвојводе Фердинанда Хабзбуршког, који се прогласио за угарског краља, и у других историјских личности онога доба. О његовом пореклу и ранијем животу, међутим, нема ништа поуздано у српским историјским изворима. Сам је тврдио, према сведочењу савременика, да је потомак српских деспота а, по другој верзији, да води порекло од цариградских царева. По Ђорђу Сремцу, био је пореклом из Поморишја, од Липове. То је крај у којем је уточиште нашао и Димитрије Мрњавчевић, брат Краљевића Марка, а син краља Вукашина. Он је овде постао кастелан града Вилагоша. Док Ђорђе Сремац, Запољин присталица и пратилац, у својим мемоарима каже да се Јован називао царем Срба, енглески посланик Валоп је забележио да се звао „царем (императором) Цариграда“. Енглески посланик још каже да је Јован Ненад мислио о себи да је пророк кога је Бог послао „да Турке казни и да их из Грчке протера“. Посланик каже: из Грчке, а не каже: из Србије. Енглези као да су журили да забораве српско краљевство и царство.

У сукобу око престола између Јована Запоље и Фердинанда Хабзбуршког, који су се обојица били крунисали за угарског краља, Цар Јован је стао прво на страну ерделског војводе Запоље. И сам је у

¹ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929, 67.

² *Војводина I. Од најстаријих времена до велике сеобе*, Нови Сад 1939, 189-204.

³ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929, 71.

⁴ Ђорђе Сремац, *Посланица о пропасти Угарског Краљевства*, Београд 1987.

Споменик Цару Јовану Ненаду у Суботици
Рад Петра Палавичинија – обновио Сава
Халугин

борбу био кренуо из Ердеља. Осим тога, Запоља је био словенског рода. Ђорђе Сремац пише да је овај „по народности био од босанских Словена из села Запоља“.⁵ Али, ласкава обећања и богати поклони аустријског надвојводе а потоњег угарског краља Фердинанда, које је Цар Јован примио из вештих руку његових преговарача, утицали су да он пређе на другу страну. Историчар А. Ивић мисли да је Цар Јован то учинио јер је веровао да ће му Фердинанд бити од веће помоћи у борби против Турака него Запоља. То је, међутим, ослабило његов положај. Сада га више нису нападале само Фердинандове присталице као што је био Валентин Терек, суботички властелин који је изгубио битку са Царем Јованом, него су почели да га нападају и Запољини људи. Када је чуо да ће га, са те стране, напасти бискуп Имре Цибак и војвода Петар Перењи, цар Јован је војводи послао свога посланика са питањем:

„Зашто је твоја велможност скупила толико војске против нас Трачана? Зар нисмо и ми хришћани? Боље би нам било да се сложимо и да ослободимо Сремско острво из паганских руку“.

Овако пише Ђорђе Сремац који је Србе добро познавао и ценио. Он их је звао Трачанима и овако је упозоравао Перењијеве људе да их не нападају:

О ви будале, мислите о себи као да сте лавови, о сатрће вас они Трачани. Зар не знате да ја пишем њихове молбе? И ја сам из њих разумео какве војнике има онај Црни човек, јер већ има под собом палатина и ризничара, војводу Суботу. И зар нисте чули да је надвладао Валентина Терека? Зар нисте чули да је лишио главе велемног Ладислава Чакија и да је читаву његову чету оборио на земљу? И твој господар Петар Перењи, већ је кривоклетник те неверан и несталан према краљу Јовану, јер (мислиш) да ми не знамо да сте били код краља Фердинанда и да сте издали краља Јована“.⁶

Сем што је био римокатолички свештеник, дворски каноник и пратилац краљева, о овом Ђорђу Сремцу из Сремске Каменице, чији је отац био гостионичар, не зна се много, па ни које је био народности. Знао је и мађарски и српски језик, а књига му је написана на не баш савршеном латинском – језику комуникације у ондашњој Угарској.

О преласку православног Цара Јована на страну аустријску, преговоре су водила двојица римокатолика: у име цара Јована фрањевац из Илока Фабијан Литерат, а у име Фердинанда племић Јован Хоберданец од Залатнока. Кад је Запоља сазнао да је Цар Јован Ненад прешао Фердинанду, заплакао је. Цар Срба, о коме су записали да је био човек од врлина, није био и најбољи дипломата, па је свом великом противнику Валентину Тереку одмах јавио да њихово непријатељство престаје, јер су сада обојица присталице Фердинандове. А Терек је своме човеку на то рекао: „Добро је; сада ће умрети од моје руке“. Тако је и било. Али пре тога, Фердинанд је успео преко Валентина Хоберданеца да приволи српске војнике, главаре и народ да се закуну да ће у случају погибије Цара Јована остати верни „нашем природном и милостивом господару Фердинанду“. Фердинанд Хабзбуршки је знао шта ће се догодити и осигурао се.

Отимање два претендента на угарски престо око Јована Ненада није било безразложно: по војној снази својих трупа (десет до петнаест хиљада војника) он није заостајао ни за Фердинандом ни за Запољом. Сваки губитак људства брзо је попуњавао јер су му Срби хрлили из крајева под Турцима. Али, упавши у маказе између Запоље и Фердинанда, Цар Јован није могао даље да самостално води своју акцију. Када је Фердинанд кренуо војску на Угарску, којом је господаро Запоља, Јован Ненад је, на Фердинандов позив и уз упозорење да се чува јер му спремају

⁵ Исто, 90.

⁶ Исто, 97-7.

смрт, пошао да овога дочека у Будиму. На томе путу, у Сегедину, на својој терени, био је смртно рањен из заседе док је шетао улицом у обичном кућном оделу („гримизном и пурпурно-павом“, како пише Ђорђе Сремац) без панцира и оклопа. Однесоше га у склониште у село Торњош крај Суботице. То буде јављено Валентину Тереку, који је у међувремену био прешао на Запољину страну. Овај брзо стигне у Торњош и одсече главу Цару Јовану. Погибија Цара Јована прослављана је међу Запољиним присталицама звоњавом црквених звона, благодарством у црквама и пуцањем из топова. Глава Јованова однесена је Запољи у Будим где јој је приређено сурово ружење пре но што је бачена у Дунав. Ђорђе Сремац дао је веома живописан опис погибије и посебно церемоније са главом Јована Ненада.

Део српског народа из Бачке прешао је тада у Срем са Радославом Челником, највишим заповедником у војсци Јована Ненада. Али крај у којем је цар Јован ратовао и владао, задржао је српски карактер. Јован је био одлучан у ставу да су само Срби способни да од Турака бране ове крајеве. Историчари, и Алекса Ивић и Душан Ј. Поповић, сматрају да је заслуга цара Јована у томе што је ударио основ каснијем посебном привилегијалном положају Срба у Угарској, односно у Аустрији. То њихово мишљење је било више израз потреба политичког тренутка када је у Југославији оживљавана идеја о Војводини, него дубље промишљање о улози Јована Ненада. Цар Јован је бесумње допринео афирмацији Срба, њиховом опстанку и слави српскога имена у стародревним српским крајевима Угарске. Његови шајкаши су после његове смрти успели да на Дунаву код Будима пробију турску блокаду и стигну до Коморана. Тамо су се утврдили и увећали. Служили су верно Хабзбурговцима кроз векове. Али циљ Јована Ненада није била Војводина у Угарској или Аустрији него српско царство. Врли јунак није изгубио главу ни на мегдану а ни у бици, него је мучки убијен тек пошто је потпао под заштиту краља Фердинанда. Било је то типично политичко убиство које је ишло у рачун и једном и другом краљу, јер је њиме политички и војно маргинализована улога Срба. Ипак, мучко убиство Цара Јована и усековање главе дају овој личности иконографски ореол страдалника и праведника. Он је својом жртвом послужио својој идеји.

Само зато што му се тачно не зна порекло, цар Јован Ненад је као историјска личност омаловажаван у српској култури и историји. О њему је, поводећи се за хроничарем грофом Ђорђем Бранковићем и за мађарским историчарима, са потцењивањем писао већ Јован Рајић у својој *Историји* назвавши га славољубивим лажљивцем, односно нелегалним претендентом на престо српских деспота. Рајић је, на основу мишљења грофа Ђорђа Бранковића, указао да је Јован био црногорског порекла и да је потицао из фамилије Ангелине Бранковић, супруге деспота Стефана Бранковића. Ако је тачно оно што је

запазио енглески посланик да је Јован говрио о својој царској пореклу, и што је о деспотским претензијама Јовановим и тамном пореклу писао Јован Рајић, могло би се све то доводити у везу са тајанственом повести о слепом Гргуру Бранковићу и његовој жени која је, по Рајићу, била грчка принцеза из Епира, Теодора Кантакузина. По грофу Ђорђу Бранковићу и Рајићу, Змај Огњени Вук, први Србин који је од угарског краља примио титулу српског деспота, није био ни ванбрачни ни једини син слепог Гргура Бранковића (који је као монах умро у Хиландару) како то званична историја данас тврди, него је Гргур имао још два сина: Лазара и Григорија.⁷ Немајући изворних историјских доказа о њима, историчари су прогласили њихово непостојање.

Легендарности Јована Ненада допринео је и опис његовог физичког изгледа и моралног лика. Алекса Ивић овако пише о њему:

Црномањаст, орловског носа, средњег раста, витког стаса, оштрог ума, љубазан, слаткоречив и убедљив, енергичан, неуморан, врло моралан и побожан. Ноћу је два сата спавао, а трећи сат се молио Богу тако да је трећину ноћи проводио у молитви. На телу је имао једну црну пругу у ширини једног прста, која је почињала код десне слепоочнице и ишла у правој линији све до стопала десне ноге. Та црна пруга је појачавала у очима савременика тајанственост његове личности. Овај човек је причао људима да се зове Јован Ненад и да га је Бог послао с неба да ослободи народ од Турака.⁸

Предан православној вери до мистичног заноса, Црни Човек је успешно ширио око себе веру и наду у могуће спасење. По мађарском историчару Иштванфију, Цар Јован Ненад је имао сјајну управу и послугу. „Понашао се као владар, имао је телесну гарду, даривао је племство поседима“. Имао је добре сараднике. Генерални капетан је био Радослав Челник, а војвода Субота Врлић му је био палатин (заменик цара) и ризничар (благајник). Дипломатску службу за Цара Јована обављали су илочки фратар Фабијан Литерат и Ирижанин Јован Долић.

Иако записи савременика и историчара дочаравају романескну причу о цару Јовану, у српској књижевности није написана епопеја о овом делу српске историје у којој је Јован Ненад био главни али не и једини изванредни јунак. Његов саборац Радослав Челник, који га је надживео, ушао је у народну песму као „од Сријема Рајко“ или „Рајко војвода“ можда баш зато што је поживео дуже и што је настао да дели несрећу са српским народом у Срему под Турцима и после пропасти Јовановог подвига. Романтичарска трагедија у стиховима Цар Јован Мите Поповића, објављена 1891, дала је бледу слику оног времена и личности.⁹

⁷ Јован Рајић, *Историја... Сербовъ...*, 4. књига, Беч 1795. фотот. издање: *Историја словенских народа*, Нови Сад 2002. 4-14.

⁸ Алекса Ивић, 68.

⁹ Мита Поповић, *Цар Јован*. Хисторијска трагедија у пет чинова, Летопис Матице српске, 167, 22-53, 168, 80-127.

Детаљ о Баноштру и Черевиху, који су се нашли у српском царству Јована Ненада, потврђује да су житељи ових места у Краљевини Угарској били православни Срби. Природно је да је цар Јован ишао онима који су га радо дочекали и пружили му подршку. Између предаје Турцима у лето и освајања Цара Јована у јесен исте године није могло доћи до промене становништва у овим местима. Могуће да су неки и били пребегли у Бачку, али су се онда вратили са Царем Јованом и могли су да му буду од велике помоћи. Свакако да је и географски положај ових места, Баноштра и Черевиха, утицао да надарени војник, какав је био Јован Ненад, баш овде пређе Дунав. Баноштар и Черевих налазе се између два велика војна утврђења на Дунаву: Петроварадина и Илока. Били су погодни као полазиште за ширење војних операција. И раније и касније служили су као врата кроз која су пролазиле војске и покрети народа. Из Баноштра се најкраћим путем из Подунавља стизало у Митровицу и на обалу Саве, а одатле је пут водио у јужне српске земље. Са висова око Баноштра цар Јован Ненад је могао угледати обриси планинских врхова и градова у Србији и Босни. После погибије Јована Ненада 26. јула 1527. године, Турци су опет ушли у Баноштар и Черевих. Али ту није био и крај ђудљивим догађајима у Срему у првој половини 16. века.

Промена царства у Срему и у другим јужним областима Угарске Краљевине није одмах значила крај немира и ратова у овим крајевима. Као после великог земљотреса, тло се смиривало још много година. Удова деспота Јована Бранковића, са својим малолетним сином из другог брака Стеваном Бериславићем, није дочекала продор Турака у Срем 1521. године у престоном граду Купинику, него је побегла у Славонију на посед Бериславића. Ова деспотица Јелена била је из чувене српске породице Јакшића чија је рођена сестра Ана, удата за литванског великаша Василија Глинског, била баба по мајци руског цара Ивана Грозног. Име овог цара треба разумевати као Иван Силни, попут имена Душан Силни. У руском језику глагол грозити значи претити, угрожавати. Мајка Ивана Грозног такође се звала Јелена као и њена тетка, српска деспотица. Пошто су се Турци брзо повукли из Срема, деспотска породица се вратила 1522. и затекла разорене градове: Купиник, Земун, Барич, Митровицу, Сланкамен, Беркасово, Карловце, Каменицу, Петровардин, Черевих, Илок. Биле су узалудне четворогодишње молбе деспота Стевана краљу Лајошу II да пошаље помоћ за обнову градова и утврђења – државна каса била је празна. Краљ и угарски великаши нису се спремали за рат.

Када је 1526. пао Петроварадин и остала места у Срему и Подунављу, млади деспот Стеван је био у Пожеги са краљевим налогом да штити Славонију. Није подржао покрет Јована Ненада, али и он је преговарао са Фердинандом, добио многа обећања и, као и Јован Ненад, у лето 1527. кренуо је ка Будиму да дочека будућег угарског краља чијем крунисању је и присуствовао. Међутим, како ни тада није добијао тражени новац за одбрану, он почетком 1529. године повуче своју војску из градова Бача и Фелеђхаза те их Турци одмах заузму. Деспот и мати му због тога буду оптужени за издају и

Јован Хоберданец, исти онај племић који је, у Фердинандово име, преговарао са Царем Јованом, ухапси деспота и матер његову и баца их у тамницу. Деспот успе некако да се избави из ропства, побегне у турски табор, пријави се султану и понуди у службу. Султан га прими и преда му на управу раније поседе у Срему и Славонији. Деспот је потом давао помоћне чете Турцима, а Турци су га заклањали од Фердинандових чета. Султан је био склопио споразум са Јованом Запољом и признао га за краља Угарске. Већ помињани Фердинандов присталица Јован Хоберданец, за кога историчар Душан Ј. Поповић пише да је у оно време био човек који је готово пресудно утицао на живот нашега народа, покушао је да убије Запољу, али је био савладан, свезан и потом удављен у Дунаву. Деспот Стеван је, и после свега, опет покушавао да се приближи Фердинанду, али безуспешно. Султан Сулејман је већ био на путу за Угарску и деспот га дочека са двеста коњаника у Осеку и прикључи му се. Наш историчар каже да се не зна зашто је дошло до сукоба деспота Стевана и босанског санџакбега Хусрефа у којем је овај убио деспота почетком 1535. године.¹⁰

Млади српски деспот Бериславић, по оцу из племићке римокатоличке породице са поседом у околини Славонске Пожеге, бранио је, са мајком, деспотицом Јеленом, деспотовину и од Турака и са њима. Савременик деспота Стевана, латински писац Бартоломеј Георгијевић, такође из Подунавља као и Ђорђе Сремац, али присталица цара Фердинанда, оштро је осудио деспота као „срамотан пример“ зато што је „тај деспот или, ако волиш, господар Србије“ ... „склопио савез са босанским санџаком“.¹¹ Георгијевић је ватрено заступао идеју слоге хришћанских народа и владара у борби против Турака. Ово „господар Србије“ треба разумети у складу са чињеницом да су од 16. века па надаље, како наводи историчар Душан Ј. Поповић,¹² Срем и Славонија на картама обележавани као Rascia, тј Србија. Цела десна обала Дунава је на мађарском називана Раџорсаг (српска држава).

Следећи деспот био је Павле Бакић, српски великаш и пожртвовани војсковођа цара Фердинанда који је са породицом дошао из области око Аранђеловца. Изгубио је два брата у борбама против Турака. Павле је погинуо у бици ког Горјана, недалеко од Ђакова 1537. године, исте године када је и добио титулу деспота. До Срема није ни стигао, а не зна се ни да ли је до њега стигла вест о дарованој му деспотској титули. После Бакића предводио је Србе у борби против Турака Стеван Штиљановић који је у ове крајеве прешао из Паштровића у Црној Гори и боравио прво у Моровићу, а потом био кастелан града Шиклоша. Легендарном двомесечном одбраном опседнутог славонског града Валпова 1743. године (који Турци „јак о птицу уловише“ како о томе пише Јован Рајић) командовао је Штиљановић. Сами Турци су се дивили херојској одбрани града. Штиљановић је, и као витез и као народни добротинитељ, од народа и Цркве овенчан светачким ореолом. (извадак)

Вера МИЛОСАВЉЕВИЋ
(ЦРКВА У БАНОШТРУ, Срем. Карловице-Ниш, 2014)

¹⁰ Војводина I, 180.

¹¹ Бартоломеј Георгијевић, *Моје робовање и обичаји Турака* (са шест слика из 16. века), Скопље 1926, 65.

¹² Душан Ј. Поповић, *Срби у Срему*, Београд 1950, 17.

